

UN CĂRTURAR CREȘTIN LA CURTEA OTHMANĂ*

IOANA COSTA
Universitatea din București
ioana.costa@lls.unibuc.ro

Abstract: Cantemir's works expose a multifarious relationship with the Ottoman world: one of its facets is the encounter of Christianity and Islam. From this perspective, the occurrences of the term *Quran* (104 in *Historia Othmanica*) reveal his scholarly approach, that is predominantly discrete and implicit.

Keywords: Cantemir, Ottoman Court, Christianity, Islam, Quran.

Trăitor la Curtea othmană vreme de două decenii, Cantemir își creează o relație complexă cu acest spațiu, structurată pe mai multe planuri. Unul dintre ele e reprezentat de întâlnirea creștin-musulmană, pentru care este emblematică prezența Coranului, marcată de 104 ocurențe ale termenului (fără a le socoti pe cele care apar în titlurile capitolelor, precum și în intrările din *Annotationes*): una în *Praefatio*, 10 în cele două cărți ale *Măririi* (*Incrementa*), 16 în cartea *Decăderii* (*Decrementa*) și 77 în *Annotationes* (dintre ele, 61 sunt în adnotările la cărțile *Măririi*). Pasajele¹ în care apar referiri la Coran sunt de o mare diversitate, fie privind legile coranice care le impun credincioșilor practica pietății sau le oferă repere de definire religioasă, comportamentală, spirituală, asumarea adevărurilor coranice și, în consecință, recurgera la argumente ultime, fie ca instrument de convertire a creștinilor.

1. Legile coranice

Nu pare întâmplător faptul că cea dintâi menționare a Coranului, la începutul capitolului dedicat „Neamului și numelui turcilor” (Pr. II), înregistrează raportul delicat dintre mărturisirea religiei mohamedane și supunerea cotidiană la regulile ei severe în rândul „turkomanilor”: „numărul de cinci rugăciuni pe zi sau ascunderea reprezentanților sexului slab”, porunci ale Coranului, sunt nesocotite de credincioși

* *A Christian Scholar in the Ottoman Court.*

¹ Exemplificările care urmează sunt extrase din traducerea (apărută în 2015, în ediție bilingvă) pe care am realizat-o în cadrul proiectului de editare bilingvă a integralei operelor scrise de Cantemir în limba latină. Trimiterile sunt făcute la Prefață (Pr.), la una din cele două cărți de *Incrementa* sau cartea *Decrementa* (H.I, H.II, H.III) ori la cărțile corespunzătoare ale adnotărilor lui Cantemir (A.I, A.II, A.III). Antroponimele, etnonimele și toponimele (*et similia*) sunt redată respectând opțiunile din textul cantemirian.

din motive pragmatice, ca unii care nu au, la începuturile istoriei lor, adăposturi stabile (strămutați, sub sultanul Murad al IV-lea, din Asia în câmpiile dintre munții Haemus până la Philippopolis, ei continuau să trăiască în corturi).

Tot prin încălcarea legilor sfinte, turcii (și sultanii lor) dau crezare prezicerilor, *vide* A.III.II (r), „cu toate că turcilor le sunt interzise toate prezicerile și alte soiuri de prevestiri, prin legea Coranului, care formulează limpede: *Kiulli munedzîmun kiezzabun*, «toți astrologii sunt mincinoși»”. Egiptenii respectă o veche superstiție, chiar dacă este potrivnică legilor coranice, *vide* A.II.III (ff) „și anume că le este merit să fie stăpâniți de captivi și că cei născuți în regat trebuie să li se supună și să se umilească”; aceeași practică e amintită în A.II.II (hh)

czercassii și abazii se vând cu preț dublu, fiindcă acolo numai ei pot urma la stăpânire sau la averile stăpânilor, mai presus de fiii legitimi, pentru că, deși este împotriva învățăturilor Coranului, se acceptă totuși ca în Egipt să fie la conducere pe vecie robii, căci, printr-o credință aparte, ei socotesc că Iosif, rob în Egipt, i-a cerut asta lui Dumnezeu – ceea ce s-a și întâmplat mai apoi, printr-un plan tainic al lui Dumnezeu.

Respectarea legilor sacre este condiția suficientă pentru dobândirea izbânzii în luptă. „Ce nu reușiseră vizirii de dinainte, cu pedepse grele, să-i facă pe pași, *capudzibaszi* și ceauși să împlinească, a dus la capăt Kioprili Mustafa Pasza, doar cu cuvântul Coranului, fără mare trudă, și a adunat trupe mai mari decât avusese vreun vizir de după Kara Mustafa Pasza” (H.III.II.43). Misri Effendi (H.III.III.36) „auzind că se strânge din nou armată împotriva germanilor, se gândise vreme îndelungată ce ar putea face el însuși, după învățătura Legii Coranului, pentru statul othman” și înțelese, printr-o dezvăluire divină, că

sursa acestor nenorociri nu fusese curajul germanilor sau păcatele întregului popor, ci vina celor șaptesprezece mai-mari și a cărmuitorilor imperiului care, împresurați de duhul, credința și obiceiurile ghiaurilor, nu știau că nu este nevoie să aducă pentru lupta cu necredincioșii mijloace însemnate de război, ci credință în Dumnezeu, curăția minții și a faptelor și dreptatea față de supuși.

A reușit astfel să adune „adevărați oșteni musulmani, e drept, puțini la număr și lipsiți de arme, dar însuflețiți de un curaj divin și întăriți cu învățăturile coranice, nu mânjiți cu păcate, ci albi și curați, cu care cuteza nu doar să țină în loc trupele fără număr ale necredincioșilor, ci chiar să-i împingă departe de hotare”. Cartea însăși îi însuflețește pe oșteni: „Nakyb Effendi [...] le arată oștenilor împăratului un volum mare al Coranului” și le cere să împlinească legile sacre „pentru a le da o pedeapsă necredincioșilor și celor care nesocoteau Legea” (H.III.IV.117). Kioprili Mustafa Pasza, *vide* A.I.IX (d), cere să îl urmeze „nu siliți, ci de bunăvoie, cei care se supun poruncilor Coranului; căci dacă ar avea măcar 12 mii de oameni care respectă cu

adevărat Coranul, el făgăduiește ca sigur că, în scurtă vreme, ținuturile luate în stăpânire de germani le va da îndărăt imperiului”.

Creștinilor care sunt supuși de turci li se dă de ales între „Coran și sabie” (H.II.17): „învățăturile Coranului trebuie să fie puse mai presus de domnie și bogății”, căci, după legea Coranului, „principii creștini se cuvine să fie mai întâi poftiți, în chip pașnic, să treacă la religia mohamedană și, dacă refuză să se supună, abia atunci, după dreptul divin, să fie proclamați dușmani ai adevărului și ai lui Dumnezeu și să fie supuși și pedeșiți prin fier”. O însemnare extinsă, A.II.I (r), inserată ca un comentariu la cucerirea cetății Constantinopole, cuprinde nu mai puțin de cinci ocurențe ale termenului, într-un demers diplomatic de salvare a creștinilor. Patriarhul este gata să se supună la „orice va dicta judecata sfântă a lui Dumnezeu, după legea Coranului” și, aflat în fața împăratului, își pledează cauza cu argumente coranice: porunca de a trăi după obiceiul mohamedan „este împotriva Legii Coranului, prin care se consfințește ca nimeni care a dat în fiecare an, de la începutul adolescenței până într-al șaptezecilea, câte treisprezece drahme de argint curat ca tribut să nu fie silit să devină mohamedan”, fiind susținut de muftiu („o asemenea lege se găsește în lămuririle Coranului și chiar în textul legii și nu trebuie defel încălcată”) și de avocatul împăratului („cele aduse de muftiu, cu consimțământul patriarhului, din Sfântul Coran sunt și adevărate, și demne de cinstire”), impunând în cele din urmă judecata binevoitoare a împăratului („după rânduiala Sfântului Coran, le îngăduim tuturor creștinilor să-și mărturisească public credința”), chiar dacă include o cerință severă („voim și poruncim ca sanctuarele de piatră, pe care le-au avut până acum în stăpânire, să fie cu totul prefăcute în geamii, iar în locul lor li se dă libertatea de a-și construi altele noi din lemn sau să și le repare pe cele măcinate de vechime”).

Dimpotrivă, depărtarea de legile sacre este culpabilă și se transformă în acuzația cea mai gravă, urmată de pedeapsa capitală: „solii othmani lucraseră împotriva Coranului și a poruncilor împăratului și le îngăduiseră dușmanilor mai multe decât li se poruncise, iar din această cauză hotărăște să le taie capul” (H.III.IV.101).

Apărarea Coranului este deopotrivă o datorie față de divinitate și față de stat (A.III.II.41): „este mai potrivit ca toți musulmanii să cadă sub sabia vrăjmașă decât să facă *evallah* cu ghiaurii. Căci nu se poate gândi nimic mai grav decât păcatul acela, de vreme ce vatămă onoarea Profetului și a Coranului”; cu ajutorul adevăraților credincioși pot fi câștigate războaiele pe care tezaurul nu le mai poate susține („nu cer nimic altceva decât douăsprezece mii de închinători adevărați la Coran, curați la suflet și la minte”, spune un vizir), *vide infra* A.IX (d).

Cantemir înregistrează destule situații punctuale de încălcare explicită a legilor sfinte ale turcilor: A.II.III (a): Selim I, fiul Baiezid al II-lea, „singur între atât de mulți sultani ai turcilor, și-a tuns barba după ce a primit domnia, împotriva învățăturilor Coranului și a obiceiului urmat de sultani. Căci fiii de împărați sunt datori, după Legea lor, să-și tundă barba înainte de domnie, dar mai apoi să o lase să

crească”. În aceeași serie a desconsiderării normei coranice intră relatarea care îl are în centru pe Calaily Ahmed Pasza, A.III.V (e), personaj cu un orgoliu excesiv, dezlănțuit de ridicarea pe o treaptă înaltă și concretizat vestimentar:

În prima zi a vizitatului, după ce a ajuns cu pecetea împărătească în palatul său, când toți erau atenți care avea să-i fie cea dintâi poruncă (căci turcii obișnuiesc să-și ia prevestirile pentru viitoarea cârmuire a statului din aceasta, ca și din primele vorbe ale împăratului), a cerut „să-i fie adus croitorul”. Când sosește, îi poruncește „să îi facă un veșmânt mai lung, numit *enteri*, din țesătură de aur”, care nu doar că era ceva neobișnuit la turci, dar și [...] contrar Legilor Coranului.

Încălțările legii sacre sunt sancționate cu atât mai mult cu cât viața cotidiană, implicit supusă cutumei coranice, pare să fie tulburată: în A.III.IV (E) *molla* Ierusalimului, un personaj odios, deranjat de lătratul câinilor și bâzâitul muștelor, dă un edict ca „toți locuitorii să-și ucidă câinii și să aducă în fiecare zi la palat un număr anumit de muște omorâte”; locuitorii cer sprijinul lui Czerkies Mehemed Pasza, pentru că „faptul era și neplăcut oamenilor, și împotriva Legii Coranului, care interzice omorârea câinilor și a altor animale domestice care nu sunt folosite ca hrană” (în același pasaj, mai există o ocurență a termenului „Coran”).

Un episod relatat pe larg în A.III.V (g), petrecut în vremea lui Czorluly Ali Pasza, trimite la dreptul coranic, care reglementează comportamentul celui ce găsește un bun: „dacă, după ce a auzit crainicul, cineva ar păstra pentru sine ce a găsit, odată dat pe față, gășitorul va fi pedepsit pentru furt”. Tot Legea Coranului (dar și rânduiala Imperiului othman), *vide* A.III.IV (G), oprește ca vreun *molla* sau un muftiu să fie condamnat la moarte. O referire la legile Coranului apare și în A.II.III (m), în legătură cu *Su asztdy*, numele unui sat aflat pe drumul dintre Constantinopole și Adrianopole, toponim cu semnificația „a trecut înot”, amintire a unui episod ce îi avea ca eroi pe Baiazid al II-lea, tatăl lui Selim, și un pașă bogat care construisese un pod de piatră peste un râu mereu învolburat: el a refuzat de trei ori să primească de la sultan banii cheltuiți pentru această lucrare, căci, după Legea Coranului,

turcul poate ori să dăruiască altuia, ori să-și vândă toate faptele sale bune, milostivițiile, clădirile ridicate în slava lui Dumnezeu și folosul oamenilor, astfel încât premiul pe care Dumnezeu ar trebui să i-l dea în viața viitoare, pe măsură, să treacă asupra cumpărătorului.

Legile Coranului reglementează nu doar comportamentul cotidian, ci și actele războinice și, nu mai puțin, tratatele de pace. (De altfel, în campanii, după însemnarea din A.III.I (ss), turcii au mereu cu ei, într-un scrin aurit, Coranul, precum și veșmântul și steagul lui Mohamed.) În H.III.II.34, sultanul le poruncește trimișilor săi „să încheie pace după învățăturile Coranului, care erau mai mult de partea celor ce primesc decât a celor ce dau. Să îl convingă așadar pe Caesar ca,

trecând sub tăcere celelalte provincii ale Hungariei pe care le ceruse, să dea îndărăt Imperiului otoman Beligradul: după aceea se putea discuta despre pace”. Tratatul de pace se încheie după reguli coranice, *vide* A.II.IV (a):

Dacă trebuie încheiată pacea cu un principe creștin, se sfătuiesc după aceleași reguli, ca nu cumva să făptuiască ceva împotriva legii Coranului sau a onoarei Imperiului otoman. Iar canoanele lui poruncesc ca pacea să se facă nu la Constantinopole ori în vreo altă cetate regescă, ci la hotare, pe câmp, sub arme, ca să nu pară că pacea a fost încheiată de frică, ci că le-a fost acordată dușmanilor de bunăvoință împăratului și grija lui pentru liniștea cetățenilor.

Sultanii se folosesc uneori de legile coranice pentru ca, prin intermediul muftiului, care dă un *fatwa*, să își sporească autoritatea ordinelor, în tabăra militară: „că nu este potrivit cu învățăturile Coranului să îi urmărească îndârjiți pe dușmanii care fug și că cel care urma să piară într-o asemenea luptă avea să fie lipsit de cununa de martir” (H.III.IV.7).

O trimitere la legile coranice apare și în A.II.IV (z), în însemnarea dedicată lui Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare: sultanul „nu e doar rânduit de răutatea firii sale să îi urmărească pe creștini cu ură de moarte pretutindeni, ci și de Legile Coranului, în care crede”. Referiri similare apar în:

A.II.IV (6) Turcilor li se interzice, prin Legea lor, să pornească la război împotriva dușmanului dacă nu îl înștiințează mai înainte de venirea lor. Ei spun că se face așa atât pentru a nu rămâne umbrat curajul otoman, dacă dușmanul este înfrânt prin viclenie și înșelăciune, cât și pentru ca dușmanul să fie chemat la preceptele Coranului și la credința mohamedană;

A.III.I (a) motivele păcii încheiate la Buczacz sunt puse în seama unei supuneri față de Coran [...]; deși preceptele Coranului le poruncesc să ducă război cu creștinii, chiar dacă nu există nicio altă pricină în afară de răspândirea religiei muhamedane, totuși aceeași lege arată în ce fel se poate și chiar trebuie să se facă pace;

A.III.I (mm) „mamele sunt mereu ținute la mare cinste de împărați, atât după preceptele divine, cât și după cele din Coran”; A.III.II (u) (obligatia plății unui tribut „se sprijină pe Legea Coranului, care consfințește ca fiecare ins de altă credință, după pubertate, să plătească în fiecare an treisprezece drahme de argint curat, dacă voiește să fie unul dintre supuși, ca să nu fie silit să treacă la religia mohamedană”; în aceeași însemnare există alte trei ocurențe ale termenului „Coran”.

La granița dintre supunere și nesupunere față de Coran stau interpretările subtile, menite să justifice un act. În privința plății tributului, A.III.II (u),

au născocit o deosebire între *szeran* și *urfen*, și anume cele prescrise de Coran a fi împlinite după judecata divină și dictate judecătorilor ca normă și celelalte, ținând de

puterea supremă, pe care le-a lăsat a fi încredințate și poruncite supușilor prin puterea autorității, pentru bunul mers al statului, și au decretat că amândouă trebuie împlinite cu aceeași supunere și promptitudine. Din această cauză, dacă vreun creștin sau evreu îl întreabă pe muftiu, pentru a primi un *fetva*, „cât are de plătit ca *haraḍ* pentru un an?”, primește pe dată răspunsul, după Legea Coranului, „nu mai mult de treisprezece drahme de argint curat”; dacă însă, mai apoi, sprijinindu-se pe asta, refuză să plătească restul dărilor, pe dată va fi prins și condamnat la moarte de același muftiu, prin *fetva*, ca unul care nu se supune poruncilor împăratului.

La fel de nuanțat sunt judecate poemele lui Misri Effendi, A.III.III (q), care se arăta îngăduitor cu religia creștină:

când i-au fost arătate muftiului, ca să hotărască dacă sunt după dreapta credință ori împotriva învățaturii coranice, se spune că el a oprit judecata și a dat următorul *fetva*: *Maana sini Allabile Mysri billiur*, adică „Tălmăcirea înțelesului lor îi este cunoscută, în afară de Dumnezeu, doar lui Mysri”.

Tot printr-un *fetva* primește Silahdar Hassan Pasza, A.III.III (x), îngăduința de a preda cetatea Chios: După ce a primit de la el *fetva* că „acea facere de bine față de atâția musulmani, care altminteri ar fi trebuit să piară, va șterge păcatul pe care îl săvârșea împotriva Legii Coranului prin predarea cetății”, într-a patra zi de asediu, încredințează cetatea, cu anumite condiții, puterii venetilor.

Textul Coranului este o garanție a echilibrului (*vide* A.II.II (t): „turcii, după învățătura Coranului, cred că nu se poate întâmpla nimic, nici bun, nici rău, fără hotărârea divină, după acel *Chairu șzeru min Allah*, «Binele și răul de la Dumnezeu»”), dar poate provoca și neîncredere, mai ales în rândul savanților: A.I.III (h) „există mai mulți oameni învățați, care nu au încredere deplină în toate vorbele Coranului, chiar dacă nu cutează să-și mărturisească în public părerea”, dând răspunsuri oneste științific, dar care îngăduie și o interpretare ortodoxă: „După firea lucrurilor, asta nu se putea nicidecum întâmpla, ba chiar este ceva contrar; dar, de vreme ce se spune în Coran că a fost făptuit acest miracol, el tăgăduiește rațiunea și acceptă minunea. Căci Dumnezeu poate face ce voiește”.

2. Practici coranice

Coranul reprezintă mereu o garanție a onestității și o cerință: „să-i silească să-și pledeze cauza dinaintea sfintei și divinei judecăți a Coranului pe aceia care până acum, cu suflet necredincios, le vânduseră dușmanilor bunăstarea statului”, „să-i judece după legea Coranului pe cei ce răsturnau și jefuiau Imperiul othman și să le dea pedeapsa cuvenită” (H.III.IV.115). La nivelul suprem, garanția este dată de jurământul cel mai puternic, cu două variante, dinaintea alor lor și dinaintea creștinilor, *vide* A.II.II (p):

Niciodată nu obișnuiesc împărații să se lege cu vreun alt jurământ decât *Ezdedum Errab sşerifleri icşun*, „Pe fericitele” sau „sfintele suflete ale părinților mei” sau, la singular, *Dşedum rubi icşun*, „Pe sufletul bunicului meu”. În documentele și tratatele cu creștinii adaugă însă „Pe numele Dumnezeului preainalt”, *Kuran haki icşun*, „Pe adevărul Coranului”, *Peigamberin Pak Rubi icşun*, „Pe duhul curat al Profetului” etc.

Cutuma primirii solilor perși la turci, *vide* A.II.II (tt), include un ritual precis, dominat de Coran și, nu mai puțin, reflectând interpretările diferite ale acestor credincioși, socotiți eretici de turci:

Regele perșilor, când trimite un sol la turci, pe primul loc între celelalte daruri oferă un Coran, atât pentru a se fâli cu adevărul Legii sale, cât și pentru a-i chema pe turci să o primească, printr-un fel de predică tăcută. Sultanul însă, primind solul, pe când este citită lista darurilor de către *Reşsul kittab*, numit în mulțime *Reş Effendi*, „Întâiul cancelar”, când se ajunge la numele Coranului, sărută copia Coranului său, pe care o are anume lângă sine, pe pernă, și o pune îndărăt la locul ei, cu cinstire, susținând în tăcere prin acest ritual deopotrivă că este adevărat Coranul său și eretic, cel persan.

Practica citirii integrale a Coranului (*telavéti*) este amintită în trei pasaje, mereu în legătură cu ritualurile de înmormântare și de pomenire a celor morți: H.II.IV.55 (Selim, proclamat împărat, își înmormântează tatăl: „toți cei din ordinul ecleziastic, precum și toți cei care se aflau la Constantinopole, primesc poruncă să împlinească *telavéti Curan*, vreme de patruzeci de zile, de câte patruzeci de ori în fiecare zi, și să dobândească odihna sufletului lui cu aceste rugă.”); în cele două mențiuni ale *telavéti Curan* din *Annotationes*, explică ritualul prin comparație cu obiceiurile creștine:

A.II.II (y) Se face la înmormântare și la monumentul de pe mormânt, vreme de 40 de zile, tot atâtea zile cât se citește la noi, pentru cel mort, Psaltirea. Căci turcii cred că sufletul celui răposat mai rămâne deasupra mormântului vreme de 40 de zile și socotesc că ajută mult citirea Alcoranului pentru ca arhanghelul Gabriel să-l apere împotriva diavolilor și să-l ducă lin în paradis;

A.II.IV (37) „Citirea întregului Coran, care se face de obicei la mormintele celor răpoși, așa cum se obișnuiește la noi să se citească Noul Testament și Psaltirea”;

A.II.V (e) înregistrează practica prevestirilor prin citirea la întâmplare din Coran, văzută ca încuviințare divină a unei acțiuni sau, dimpotrivă, ca semn negativ.

3. Definirea prin Coran

Dintr-o perspectivă ușor diferită, Coranul poate defini chiar esența comunităților care practică această credință, fiind echivalabil cu un etnonim: H.III.I.3 („împăratul înțelege că fusese înșelat de poloni și regretă, prea târziu, că fusese îmbunat, la un

moment nepotrivit, de promisiunea supunerii față de Coran și a tributului”); H.III.I.54 („îl îndeamnă să lupte cu destoinicie împotriva dușmanilor Coranului”). Mai presus de definierea etnică, textul sacru este o definiere spirituală. Observația din H.III.II.16 este exemplificarea unei asemenea opțiuni personale, dar receptată de cei mai mulți ca inadecvată, pentru că se manifestă în detrimentul războiului (sultanul „dă impresia că se dedică pe de-a-ntregul grijilor războiului, dar, pentru că îi erau mai mult la suflet Legea Coranului și practicile credinței sale decât armele și oștenii, trimite soli la Caesar [...] sub pretextul că îi vestește alegerea sa, în realitate însă pentru a încheia pace, în orice condiții era cu putință”). Adevărații credincioși acționează corect și, în consecință, acțiunile nefaste sunt semnul unei îndepărtări de Coran: „Căci niciun musulman adevărat, cunoscător al legilor Coranului, nu ar fi putut să-l prăvălească pe sultan, un principe blând și curat la suflet, într-un păcat atât de greu și de urât lui Dumnezeu” (H.III.II.41).

4. Interpretări coranice

Referirile la cărturarii care au interpretat Coranul nu puteau lipsi din textul unui savant de anvergura lui Cantemir. Szeitán Culy, A.II.II (tt), socotit de turci mag (de unde și numele pe care i-l dăduseră, însemnând „slujitorul” sau „robul diavolului”), era pentru perși un om plin „de duh sfânt, care nu doar că a îndreptat Coranul, dar și-a și dovedit învățătura prin miracole și de aici a fost numit, prin antonomază, *sofi*, adică «filozof» sau «înțelept», menționat și în A.II.III (d). A.II.II (a) face referire la „tălmăcitorii Coranului”: unul dintre ei, cel dintâi succesori al lui Mohamed, fusese Ebubekir, al cărui mormânt este loc de pelerinaj, *vide* A.I.I (o). Tălmăcitorii Coranului, *tefsiri Curan*, sunt menționați în A.II.II (t). Un altul, Ali, apare în A.III.III (y).

Menționarea ereziilor îl are ca personaj central pe Szeitán Culi, *vide* H.II.II.22 („în anul 916, dă la lumină erezia îndelung cugetată asupra Coranului”; „îl îndepărtează pe rege, cu tot neamul său, de la adevărata cale a Coranului”). Personajul, perceput de perși ca *sofi*, adică „filozof” sau „înțelept”, era socotit de aceia un tălmăcitor inspirat al Coranului („se refugiasse la Ismael, regele Persiei, și acolo, pe când le era profesor fiilor acestuia, mai cu seamă la matematică, a încheiat îndreptările la Coran și tălmăcirea lui adevărată și i-a atras de partea părerii sale deopotrivă pe rege și pe mai-mari”): el a recurs la o dovadă ingenioasă, susceptibilă de interpretări favorabile sau nefavorabile, asumate diferit de credincioșii perși și turci, care s-au despărțit din acest punct, *vide* episodul relatat generos în A.II.II (tt): „Iată pentru voi” – li s-a adresat el tălmăcitorilor învățați ai Coranului – „o carte în care nu este scris nimic! Dacă vă îndoiiți de adevărul învățăturii mele, Dumnezeu va sprijini adevărul cu un miracol nemaivăzut și nemaiauzit”. Închizând cartea, laolaltă cu un Coran vechi, în scorbura unui copac bătrân și pecetluind-o cu trei sigilii, „dintre care unul l-a păstrat regele, iar două, partea potrivnică”, după patruzeci de

zile Sofi a scos-o de acolo, iar „cartea nescrisă s-a arătat brăzdată toată de litere și fiind pretutindeni în acord cu îndreptările făcute de Sofi Coranului; în schimb copia vechiului Coran era pătată peste tot cu culoare neagră, de parcă ar fi fost vărsată cerneală pe ea, rămânându-i doar marginile neatînse”. Episodul îi prilejuește lui Cantemir observații legate de sistemul de scriere:

căci, în vreme ce vechile Corane erau scrise cu litere *nesch* (pe care le păstrează și azi turcii în scrierea Coranelor lor), el a poruncit ca toate Coranele din vremea aceea să fie scrise cu litere *tâalik*, ca să se poată deosebi chiar prin scriere care codice al Coranului este adevărat și care este mincinos.

Versiunile diferă esențial, turcii susținând că la mijloc a fost un șiretlic îndelung elaborat. Erezia lui Szeitan Culy este menționată și în H.II.III.4.

O abatere aparte este adusă de încercarea de a apropia Coranul de creștinism (H.II.IV.2): un învățat din Constantinopole, Cabyzi Adzem, „încearcă să susțină cu dovezi solide întâietatea legii creștine și rânduielile Evangheliei, în comparație cu Coranul”. Sfârșitul lui este tragic, pentru că, „la porunca împăratului, i se taie capul și se dă o lege ca toți cei care, chiar în numele unei controversă, preferă să pună învățătura creștină mai presus de cea mohamedană, să piară de aceeași moarte”.

Ca toate textele de autoritate, sacre sau literare (cum ar fi, pentru grecii din Antichitate, epopeile homerice), Coranul furnizează argumente irefutabile în domenii diverse. Cantemir recurge la aceste dovezi în explicațiile onomastice sau de vocabular, e.g. A.I.III (cc) (într-o însemnare dedicată lui Michael Beg, se referă și la numele acestuia: „cu greu ne lasă să ne îndoim de vechea lui religie numele *Michael*, despre care nu ne amintim să mai fi fost dat de turci altcuiva, în afară de el, decât arhanghelului: obișnuiesc să spună și să scrie *Mikiail* în Coran, iar pentru ceilalți creștini, *Michal*”); A.II.III (gg) (discutând titulatura *Szam Beglerbeg*, „Principele căpeteniilor sau al principilor Damascului”, justifică enumerarea Damascului între locurile sfinte ale turcilor printr-un episod coranic: „Mohamed, după ce fusese răpit într-al nouălea cer la Ierusalim, acolo coborâse și primise Coranul de la Dumnezeu”); A.II.III (uu) (argument ortografic: „Elcahyrè este de obicei scris greșit de ai noștri, Alcair, ca și Alcoran în loc de Elcuran”); A.I.IX (I) (numele asinului: „pe când Mohamed era purtat de un asin, numit în Coran *burak*, a primit poruncă de la Gabriel.”); A.II.X (c) (precizare onomastică: „*Chaphyç* nu este un nume, ci o poreclă, cu care obișnuiesc să fie chemați, în semn de cinstit, cei care sunt în stare să recite din memorie întregul Coran; este derivat de la cuvântul arăbesc *chysç*, «memorie», «pază»”); A.II.VII (d) (notă onomastică: „*Nasub* este numit în Coran Beniamin, fratele lui Iosif”). În A.II.IV (40), Cantemir se folosește de argumentul coranic pentru o problemă de prozodie: „*nazm* este un metru poetic care apare adesea, mai cu seamă în Coran, iar din această pricină este socotit mai elegant decât celelalte”. Se adaugă precizările tehnice impuse de anumiți termeni coranici, ca în A.II.II (wj):

hadis este, la propriu, prevestirea falsului Profet, dezvăluită, după cum cred turcii, de duhul profetic. Căci ei deosebesc cele spuse în Coran în „divine”, dictate lui Mohamed de arhanghel, care sunt numite *Hadisi Kudûs*, și cele „profetice”, pe care le-a dezvăluit Mohamed prin duhul profetic, iar acestora le spun *Hadisun nebevî*.

Observația este întregită în A.II.III (z):

Mohamed a prins pe coloană unul dintre *nazmis* „cânturile” din Coran; ca să îi răspundă cu un altul, un poet a trudit vreme de nouă luni întregi, după care, într-un glas, i-au acordat laurii lui Mohamed și au declarat că poezia lui s-a născut dintr-un har nu omenesc, ci divin, și în cele din urmă au avut încredere în învățătura lui.

În sfârșit, Coranul este o sursă majoră de citate:

H.II.IV.12 Într-a patra zi, ia cartea Coranului și, deschizând-o la întâmplare, găsește această prevestire, Coran, Sura 30, v. 1-4 [...]: „În numele lui Dumnezeu, plin de milă și milostiv, durere pentru izbânda europenilor asupra locuitorilor pământului: în viitor nu li se va mai îngădui vreo bucurie de pe urma izbânzii”.

A.II.II (a) După sentința din Coran: <...>, *Ja melaikietu Cadis tabieitu min abdi*, „O, îngerii mei, robul meu mă înfrânge cu cuvioșenia sa!”, adică „mă sfiesc să nu îi împlinesc cererea”.

A.II.IV (32) Turcii povestesc că Dumnezeu a făcut până acum 17 mii de lumi, dar că aceasta este cea din urmă, iar după ea nu va mai fi zidită alta. Cândva s-a stârnit o controversă între turci cu privire la vorba aceasta. Unii spuneau că nu este în spiritul buneii tradiții să se spună „Dumnezeul tuturor lumilor”, de vreme ce el ar fi la propriu numai Dumnezeul musulmanilor și că nu s-ar potrivi cu sfințenia lui numele de Cărmuitor atât al celor drepti, cât și al păcătoșilor. Alții susțineau, dimpotrivă, aducând în sprijin un pasaj din Coran, în care Dumnezeu este numit „Domnul tuturor lumilor”, că le arătau astfel celorlalți temeinicia părerii lor”.)

A.II.VIII (e): geamia ridicată de Ahmed I are două sute douăzeci și șapte de tăblii de aur, „unde sunt gravate numele profeților și unele prorociri din Coran, împodobite fiecare cu șazeci și unul de diamante”.

Cititor atent, mereu cu o privire critică, al scrierilor vechi și al celor din vremea sa, autorul *Istoriei Imperiului otoman* este el însuși o prețioasă sursă de informații, a căror autenticitate este garantată de cunoașterea nemijlocită a lumii turcești și de discernământul științific. Trăind mare parte din viață în mediul dominat de norma coranică, Cantemir observă nuanțele infinite ale credinței mohamedane; raportarea la norma creștină este implicită, dar, mai ales, discretă.

Bibliografie

- Cantemir, Dimitrie, *Incrementorum et decrementorum Aulæ Othmannicæ libri tres/ The Growth and Decay of the Ottoman Empire. Original Latin text of the final version revised by the author/ Creșterile și Descreșterile Imperiului Otoman. Textul original latin în forma finală revizuită de autor*, facsimil al manuscrisului Lat-124 de la Biblioteca Houghton, Harvard University, Cambridge, Mass., Introducere de Virgil Câdea, București, Editura Roza Vânturilor, 1999.
- Cantemir, Dimitrie, *Incrementorum et decrementorum Aulæ Othman[n]icæ sive Aliothman[n]icæ historiae a prima gentis origine ad nostra usque tempora deductæ libri tres*, ediție critică de Dan Slușanschi, prefață de Virgil Câdea, Timișoara, Editura Amarcord, 2001.
- Cantemir, Dimitrie, *Istoria creșterilor și a descreșterilor Curții Othman[n]ice sau Aliothman[n]ice de la primul început al neamului adusă până în vremurile noastre, în trei cărți*, versiune românească și indice de Dan Slușanschi, prefață de Virgil Câdea, București, Editura Paideia, 2012.
- Cantemir, Dimitrie, *Istoria măririi și decăderii Curții otomane*, ediție bilingvă, Octavian Gordon, Florentina Nicolae, Monica Vasileanu (editori), Ioana Costa (traducător), Cuvânt înainte de Eugen Simion, Studiu introductiv de Ștefan Lemny, București, Academia Română-Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2015.